

УДК 330.313:338.246.025.2:338.43

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДТВОРЮВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

А.І.ГОНЧАРОВА – аспірант ДУ “Інститут економіки та прогнозування” НАН України

Постановка проблеми. Темпи і глибина перетворень в агросфері зумовлені низкою соціальних, політичних, економічних і історичних факторів. Аграрні реформи в Україні можна небезпідставно критикувати за непослідовність, неефективність, нерішучість, але, не зважаючи на це, ринкові відносини в аграрній сфері відбулися та склалися. Виходячи з цього, Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» передбачає основною найважливішою метою державної агрополітики «перетворення аграрного сектора на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому і зовнішньому ринках сектор економіки держави»[1].

У сучасних умовах для підприємств аграрного сектора економіки важливими є питання забезпечення відтворювального процесу на основі підвищення інвестиційної привабливості, ефективної державної підтримки, еквівалентного ціноутворення, зниження рівня ризику при інвестуванні, а для потенційних інвесторів - пошуку достовірної інформації про найбільш перспективні підприємства [2].

Стан вивчення проблеми. Різні аспекти проблем відтворювального процесу, ефективності виробничої діяльності в сільському господарстві досліджувалися в класичній і сучасній науковій літературі: Ф. Кене, Дж. Кейнс, Р. Харрод, Е. Домар, Р. Солоу, К.Маркс, Борхунов Н. А., Сагайдак Є.А., Урусов В.Ф., Ушачев І.Г., М.Д. Кондратьєв, І.І. Лукінов, П.Т. Саблук. Окремі питання відтворювального процесу в сільському господарстві знайшли відбиття в роботах В.Гейця, Л.Нейкової, Д.Черваньова, М.Маліка, П.Музики, М.Садикова, А.Юзефовича, В.Трегобчука, Б.Й. Пасхавера, Андрющенко С.А., Голубєва А.В., Глєбова І.П., Коваленко Г.Л., Корабейникова М.М., Перверзіна Ю.Н., Сухоруковой А.М., Черняєва А. А. і інших. Але в теорії відтворення в сільському господарстві залишається ще ціла низка невирішених проблем, зокрема дискусійною є проблема сутності та співвідношення категорій "розширене відтворення", "економічне зростання"[2].

Глибокі структурні зміни в економічному механізмі господарювання призвели до появи великої низки проблем, які пов'язані з відтворенням у сільському господарстві: зниження родючості ґрунтів, руйнування матеріально-технічної бази, зменшення обсягів інвести-

цій, погіршення умов життя сільського населення, посилення демографічних проблем. Потребують удосконалення форми та методи державної підтримки аграрного сектора[3].

Завдання і методика досліджень. Розглянути основні аспекти державного регулювання відтворювального процесу в аграрній сфері України. Визначення ролі інновацій у відтворенні окремих галузей.

Результати дослідження. Становлення нової економічної системи в Україні неможливо осмислити, не беручи до уваги вплив економічних процесів на критерії прийняття господарських рішень, якими керуються суб'єкти виробничих відносин. Ось чому дослідження відтворювального процесу в сільському господарстві, одного з маловивчених аспектів процесу суспільного відтворення, – завдання досить актуальне.

Формалізація відтворювального процесу в цілому – джерело до дослідження формування національної української моделі ринку. Заперечення колишніх виробничих відносин передбачає заперечення їх матеріального базису; становлення нових - створення на руїнах колишнього економічного потенціалу продуктивних сил, які по самій суті свого функціонування відрізняються від колишніх.

Звідси потреба в розробці теоретичних підходів, адекватних завданням дослідження відтворення нових суспільних відносин у самому широкому змісті цього слова. Теоретичні знахідки останніх років заслуговують найпильнішої уваги, але теорія відтворення ще не цілком відповідає завданню всебічного опису процесів становлення нової системи виробничих відносин.

Найважливішим завданням розвитку сільського господарства є забезпечення стійкого відтворювального процесу в цій галузі, збалансоване взаємозалежне його функціонування й розвиток по всіх стадіях, включаючи виробництво, розподіл, обмін і споживання. Такий відтворювальний підхід означає стійкість безперервного й розширеного оновлення сільськогосподарського виробництва[4].

Світовий і український досвід розвитку сільського господарства показує, що в умовах діючої ринкової економіки не забезпечується стійке розширене відтворення, не здійснюється пропорційне й своєчасне відшкодування за вартістю в натурі всіх складових частин валового продукту галузі. У зв'язку з цим проблема механізмів регулювання сільського господарства стає особливо значимою саме у відтворювальному аспекті.

Суспільне виробництво як виробництво на макрорівні (країна, міждержавні економічні об'єднання тощо) є виробництвом для задоволення людських потреб і знаходиться в постійному русі, проходячи такі стадії: власне виробництво, розподіл, обмін і споживання продуктів і послуг. Усі ці чотири стадії суспільного виробництва, поперше, взаємопов'язані в єдиному процесі і взаємодіють між собою;

по-друге, перебувають у постійному економічному кругообігу. Виробництво має постійно відновлюватися через свої чотири стадії[6].

Для цього потрібні постійне виробництво, розподіл та обмін продуктів та послуг як особистого, так і виробничого призначення. Процес суспільного виробництва, взятий не як одноразовий акт, а в постійному повторенні та відновленні, називається суспільним відтворенням.

Для цього процесу необхідне постійне відновлення всіх факторів виробництва: робочої сили, засобів виробництва та природних ресурсів, середовища існування. При цьому відновлення останнього — нагальна потреба суспільного відтворення в сучасних умовах інтенсифікації виробництва. Усі зазначені фактори необхідні для нормального ходу відтворення.

Одна з перших схем ведення пропорційного процесу відтворення була розроблена відомим французьким економістом Ф. Кене ще у XVIII ст. У своїй знаменитій “Економічній таблиці” він намагався показати не індивідуальні акти купівлі-продажу, а оборот сукупного річного продукту між трьома класами: 1) власниками землі; 2) селянами, як безпосередніми виробниками; 3) промисловим класом (підприємці й робітники)[4-5].

Хоча спроба Кене проаналізувати відтворення всього суспільного капіталу розцінюється тепер як геніальна, сучасниками вона не була правильно оцінена й тому довгий час не отримувала подальшого розвитку. Лише через сто років К. Маркс, взявши економічну таблицю Кене як відправну модель, побудував свої схеми суспільного відтворення. Використовуючи закладені в Марксових схемах принципи пропорційності, моделі відтворення розробляли такі відомі сучасні вчені, як економіст із США російського походження, лауреат Нобелівської премії В. Леонтьєв та економіст із колишнього СРСР, лауреат Нобелівської премії Л. В. Канторович та ін.

Як відомо, теорія відтворення поєднує в собі теорію виробництва й теорію реалізації. К. Маркс, розробляючи теорію відтворення, проаналізував умови, необхідні для відтворення, які містять у собі: 1) умови виробництва (визначаються наявними виробничими можливостями), 2) умови реалізації (визначаються: пропорційністю відтворювальної вартісної й натурально-речовинної структури валового продукту сільського господарства; абсолютними й платоспроможними потребами суспільства в продукції галузі). Розширене відтворення у сільському господарстві лімітується, з одного боку, виробничими (факторними) можливостями, з іншого боку - обсягом ринку, який у даний момент визначається попитом на сільськогосподарську сировину (попит з боку переробних галузей), на продовольство (попит з боку особистого споживання). Можливості росту попиту на вироблену в країні (регіоні) продукцію лімітуються: розмірами доходів і рівнем насиченості потреб населення в продовольстві, можливостями експорту, рівнем імпортозаміщення попиту на продукцію галузі.

Фундаментальний вклад у вирішення проблем відтворення в сільському господарстві належить І.І.Лукінову, який був прихильником державної підтримки галузі і розглядав її з позицій системної необхідності. За його твердженням, яке залишається актуальним донині, «державна має величезні можливості впливу на процеси цінового регулювання і контролю за переміщенням рівнів і структури цін, за дією усього цінового механізму в напрямку досягнення еквівалентності товарно-грошового обміну і цінових паритетів. Нині в усіх високорозвинутих країнах світу ціни в тій чи іншій мірі знаходяться під регулюючим впливом не тільки ринку, але і держави»[7], «сучасні ринкові трансформації вимагають посилення державного впливу на цей процес, регулювання відтворювальних процесів, що зовсім не виключає, а, навпаки, посилює каталізуючі дії ринкових регуляторів на активізацію підприємництва (бізнесу) у розвинутому конкурентному середовищі». Звідси випливає, що необхідно державі спрямовувати цінову політику у русло забезпечення «еквівалентності товарно-грошового обміну і цінових паритетів», з чим ми погоджуємося і підтримуємо таку постановку проблеми.

Грунтовно також питання цінової політики у своїх дослідженнях розглядає П.Т.Саблук, який ставить за необхідність державну підтримку сільського господарства, а у питанні відтворення зазначає, що «інвестування або вкладення ресурсів у певний сегмент ринку немає сенсу, коли воно дає прибуток менший, ніж можна отримати на іншому ринку, що призводить до зниження вартості активів, не забезпечує простого відтворення виробництва». На сьогодні інвестиційна привабливість аграрного виробництва недостатня, ціноутворення на сільськогосподарську продукцію не забезпечує прибутковості авансованого капіталу адекватної середньому рівню по національній економіці. Проте, у Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» чітко виписано, що пріоритетним та економічно виправданим заходом має стати запровадження в практику ціноутворення норми прибутку не нижче середнього рівня по економіці держави на капітал, включаючи вартість земельних ресурсів – «забезпечення в сільськогосподарському виробництві за допомогою системи державних організаційно-правових заходів прибутку на авансований капітал, включаючи вартість земельних ресурсів, не нижче середнього рівня по економіці держави». Це застереження потрібно сприймати як об'єктивну реальність, що заслуговує на увагу, необхідності втручання на державному рівні.

Реалії свідчать про те, що на даному етапі державна підтримка необхідна як фактор відновлення потенціалу галузі, який втрачено за останнє десятиліття. Таке твердження симетрично відображає ситуацію майже в усіх пострадянських країнах, тому висновок російських дослідників О.Є.Германової і Г.В.Лебедевої «скорочення державної підтримки сільського господарства і агропромислового ком-

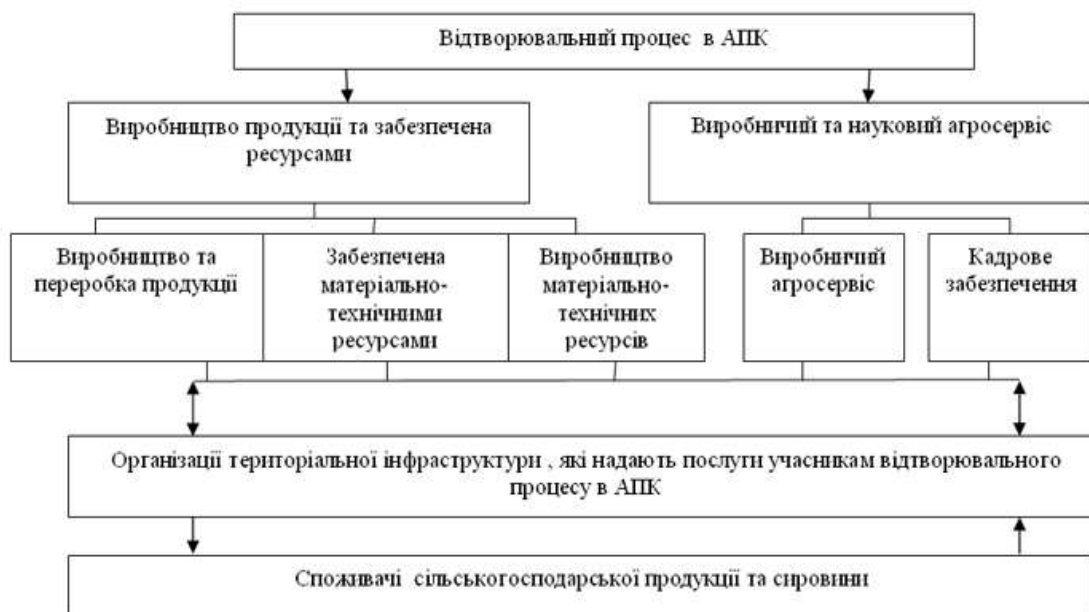
плексу в цілому, диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, невизначеність і ризики різного характеру, інші фактори і умови утруднювали прийняття економічно обґрунтованих рішень, які вплинули на зниження ефективності і об'ємів виробництва» є вірним, що обумовлює необхідність пошуку й обґрунтування шляхів вирішення проблеми розбудови ефективного цінового механізму в аспекті активізації державної підтримки.

Стосовно цінової політики у сільському господарстві, можна погодитись із думкою, що «паралельно з ринковими цінами в країні повинні функціонувати й ціни, що регулюються державою. Останні слід орієнтувати на два рівні: ті, що регулюються на державному рівні, і ті, що регулюються на місцевому рівні. Державна цінова політика тільки тоді буде ефективною, коли ціни забезпечуватимуть необхідні темпи розширеного відтворення, а прибуток на вкладений капітал буде не нижчим, ніж на інших напрямках використання останнього». Цінова політика в сільському господарстві України характеризується недостатньою ефективністю, адже це підтверджується нестабільністю цінових ситуації на окремих сегментах аграрного ринку.

На рубежі XIX-XX віків відбулися корінні зміни у сільському господарстві й агропродовольчому ринку індустріально розвинених держав. Ці зміни ознаменували початок нового (другого) етапу в розвитку агропродовольчої економіки - етапу відносного надвиробництва при високому, але поки ще не повному насиченні потреб. З 80-х рр. XX століття аграрний сектор цих країн вступив на етап повного насичення й перенасичення внутрішніх потреб у продовольстві, на етап абсолютного надвиробництва (у третій етап). На другому етапі у зв'язку з неповною насиченістю потреб у продовольстві попит був ще відносно еластичний по доходах і цінах. На третьому перенасиченому етапі він стає практично малоеластичним. Така зміна еластичності є одним з основних факторів, що обумовлюють особливість кон'юнктури й характер відтворення на цих етапах. Тенденція до стійкого розширеного відтворення змінилася на другому етапі нестійким циклічним розвитком сільського господарства. Розширене відтворення періодично стало змінюватися депресією й спадом виробництва. Зазначені особливості відтворення в аграрному секторі економіки на розглянутому етапі обумовлені тим, що конкурентний механізм, з одного боку, не може різко наростити споживання продовольства й попит у зв'язку з тим, що останній в умовах високого насичення потреб став порівняно з першим етапом менш еластичним, а з іншого боку, не в змозі забезпечити швидке скорочення виробництва сільськогосподарської продукції до рівня попиту, який склався через нееластичність пропозиції за цінами. Нееластичність пропозиції, її нечуйність на ринкові регулюючі сигнали пов'язана з бар'єрами на шляху міжгалузевого механізму конкурентної рівнова-

ги. Ці бар'єри, обумовлені немобільністю або низькою мобільністю ресурсів, зайнятих у сільському господарстві.

З урахуванням інфраструктурного аспекту відтворювальний процес в АПК можна представити у вигляді чотирьох глобальних підсистем: 1) виробництво продукції й забезпечення ресурсами; 2) виробничий і науковий агросервіс; 3) організації територіальної інфраструктури, що надають послуги учасникам відтворювального процесу в АПК; 4) споживачі сільськогосподарської продукції й сировини (рис 1).

Рисунок 1. Відтворювальний процес в АПК та місце в ньому інформаційно-консультаційної інфраструктури

Як видно із запропонованої схеми, складовою частиною другої підсистеми є виробничий агросервіс, науково-виробниче та кадрове забезпечення. Саме науково-виробниче й кадрове забезпечення служить формуючою ланкою в системі інформаційно-консультаційного обслуговування. Це обумовлено тим, що основним завданням елементів цієї підсистеми є науково-технічний розвиток сільськогосподарського виробництва, а також підготовка та підвищення кваліфікації сільськогосподарських кадрів [7]. Ці структури (галузеві НДІ, досвідчені станції, вузи, консультаційні центри тощо) охоплюють своєю діяльністю всіх учасників агропродовольчого ринку.

Перехід до ринкових відносин обумовив виділення організацій територіальної інфраструктури, які надають послуги учасникам відтворювального процесу в АПК (посередницькі й торговельно-збутові організації, фінансово-кредитні установи, організації інформаційного й правового обслуговування тощо), в окрему підсистему. Треба зауважити, що без послуг, які надаються цими організаціями, неможливо уявити існування сучасного ринкового господарства. Окрім то-

го, усі елементи підсистеми є структурними ланками як АПК, так і в цілому економічної системи. Біржі, банки, страхові компанії, рекламні агентства та інші є таким же атрибутом відтворення у сільському господарстві, як і земля, знаряддя праці, капітал. Ці послуги мають важливе значення у виробничому циклі та за своїм характером, безсумнівно, відносяться до інформаційно-консультаційних. Тому, на наш погляд, елементи цієї підсистеми є ланками інфраструктури інформаційно-консультаційного обслуговування.

Треба відмітити, що становлення галузей інфраструктури не збігається в часі. Це пов'язано із ступенем розвитку основного виробництва, з формами його організації та етапами науково-технічного прогресу в основних галузях. По мірі розвитку окремих сфер матеріального виробництва виникли й розвивалися галузі інфраструктури. Стосовно інформаційного забезпечення, то необхідність у ньому виникла лише тоді, коли з'явилася потреба у подальшому удосконаленні управління виробництвом. Питання наукового забезпечення набуло свої актуальності в умовах перетворення науки в безпосередню продуктивну силу. Але в період змін суспільно-економічної форми питання інформаційного забезпечення суб'єктів у системі економічних відносин перейшло до розряду першочергових. Інформація почала самостійно існувати внаслідок розвитку інформаційної техніки та створення спеціальних потоків її руху, стала новим фактором виробництва поряд із землею, капіталом і працею [7].

Проведення політики експансії держави з розширення попиту й виробництва продовольства й, відповідно, з підтримки вітчизняних виробників включає використання таких методів:

- інтервенції в аграрний ринок через здійснення політики підтримки вітчизняних виробників і закупівлі продукції державою;
- протекціоністських заходів щодо захисту внутрішнього ринку від імпортерів.

Причини необхідності використання у післякризовий період політики розширення й підтримки ефективного попиту на агропродовольчому ринку такі:

1. У 90-ті роки відбулося істотне скорочення виробництва продукції сільського господарства. Відновлення обсягів виробництва, подолання наслідків настільки глибокого й тривалого спаду, перехід до стійкого розширеного відтворення неможливі без активної політики держави на ринках сільськогосподарської продукції й продовольства, без політики державно-ринкового регулювання відтворювального процесу.

2. Диспаритет цін між продукцією сільського господарства й промисловості не може бути зменшений без втручання держави.

3. Політика присутності держави на ринку сільськогосподарської сировини й продовольства необхідна для забезпечення продовольчої безпеки країни. Це завдання особливо актуальне в умовах зрос-

таючої питомої ваги в Україні імпорту продовольства. У 2008 році в Україні імпортовано найважливіших продовольчих товарів і сільсько-господарської сировини на 55 відсотків більше, ніж у попередньому році. Обсяг імпорту продовольства зріс з 2,9 млрд. доларів у 2005 році до 6,8 млрд. доларів у 2008 році. Сьогодні частка імпортованих продуктів у загальному обсязі формування товарних ресурсів продовольства на внутрішньому ринку становить близько 12 відсотків.

Істотні зміни відбулися й в інституціональній структурі сільського господарства. Зокрема, здійснений перехід від тотально-державної економіки до багатокладного виробництва з ринковими відносинами, – суб'єктам, які хазяйнують, представлена самостійність у розпорядженні виробленої продукції й доходами. Колишні колгоспи й радгоспи в основному перетворені в АТ і товариства, сільськогосподарські виробничі кооперативи. Розвивається мережа малих підприємств.

Дослідження економіки держави як цілісності можливе тільки через взаємопов'язаність регіональних відтворювальних процесів. Регіони є не просто складовими держави як цілісної системи, але й самостійними системними утвореннями, атому в контексті змін зовнішнього середовища з метою захисту та збереження власної цілісності повинні реалізовуватися регіональні відтворювальні процеси методами, що відповідають новим умовам життєдіяльності.

У процесі суспільного відтворення традиції та інновації є взаємодоповнюючими складовими. У науковій економічній літературі за кількісною ознакою, крім таких загальновідомих видів відтворення, як звужене, просте і розширене, виділяють ще й відтворювальне зростання, зумовлене інтенсивним типом фондозберігаючого відтворення ресурсів, необхідного та додаткового продукту, кількісними та якісними прогресивними трансформаціями на основі інвестиційної діяльності та інноваційної складової. Це означає, що тільки внаслідок введення інноваційної складової суспільна система може досягнути такої динамічної форми, як розвиток.

Інноваційна готовність до соціально-економічної модернізації регіону значною мірою залежить від мотивації населення на досягнення цілей розвитку та матеріально-технічної бази інновацій у регіоні. Загалом інновації формуються у вигляді нових потреб, нових джерел ресурсів, нових технологій їх переробки і виробництва нових продуктів споживання, нових виробничо-економічних відносин. Економічна система, як організуюче і спрямовуюче начало, сприймає, “зчитує” виробничі новації, враховує їх у системі економічних відносин, що приводить до формування нових організаційних форм економічної і господарської діяльності, які забезпечують подальший розвиток господарства. Це передбачає інноваційний підхід до відтворення, який характерний суспільному відтворенню, а його основним механізмом є новація.

Проте іноді інноваційні підходи можуть нести дестабілізаційні загрози щодо регіонального відтворювального процесу.

Так, запровадження передових нововведень на стадії виробництва можуть спричинити нестабільність на стадіях розподілу й обміну, які розвиваються менш динамічно, що створить кризову ситуацію. Приклад такого впливу аналізує Е.А. Колос. Введення на стадії виробництва передових технологій може спровокувати створення маси надлишкових товарів при різкому зниженні суспільних витрат. Оскільки процеси розподілу, особливо обміну, не можуть розвиватися з тією ж інтенсивністю, що і сфера виробництва, невідворотними є процеси нестабільності і навіть періодичні кризові стани.

Регіонами повинен відтворюватися властивий тільки їм певний ідентичнісний модуль, який, подібно до генетичного коду, буде успадковуватися та зберігати базову інформацію. Формування різноманітності регіональних особливостей господарювання сприятиме підвищенню сталості розвитку всієї держави. Такий підхід до регіонального відтворення передбачає орієнтацію на традиційні основи.

Відтворення регіональної ідентичності значною мірою визначає регіональні особливості природно-господарських та соціально-економічних відносин. Зокрема, в економіці це проявляється у територіальному поділі праці, способі ведення господарства та домінуванні певних видів господарської діяльності, що спричинено історичними, культурно-побутовими та природно-ресурсними особливостями регіонального відтворення.

Висновки і пропозиції. Таким чином, трансформація регіональних господарських систем відбувається під впливом інновацій, зокрема на сформовану систему відносин. Вихід на нові етапи розвитку господарської системи здійснюється внаслідок інституціалізації та соціалізації інновацій, їх перетворення у традиції. Проте існує певна межа трансформативності господарства, після переходу якої система може перестати бути системою, втративши свою цілісність та ідентичність. Це означає, що впровадження інновацій повинно завжди узгоджуватися із суспільною системою цінностей, яка є центром цілісності суспільства.

Тому головною метою стратегії інноваційного розвитку регіонів України повинен стати пошук додаткових джерел розвитку на основі використання людського капіталу та інтелекту нації. Пріоритетними сферами застосування інновацій, на нашу думку, є ті, які здатні покращити життя населення України та підвищити конкурентоспроможність держави. До таких сфер можна віднести енерго- та ресурсозберігаючі технології, покращення екологічного стану країни, забезпечення населення доступними якісними продуктами харчування, ліками, житлом, надання якісних освітніх послуг, гарантування національної безпеки, збереження цілісності національної господарської системи тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 року N 2982-IV
2. Добродомова Л.О. Обеспечение воспроизводственного процесса в сельском хозяйстве на основе активизации инвестиционной деятельности (на примере Оренбургской области): Дис. канд. экон. наук: 08.00.05: Оренбург, 2004 191 с. РГБ ОД, 61: 04- 8/4343
3. Макогон Віталій Вікторович. Економічна ефективність відтворення в сільському господарстві : дис... канд. экон. наук: 08.07.02 / Харківський національний аграрний ун-т ім. В.В.Докучаєва. — Х., 2006. — 250арк. — Бібліогр.: арк. 209-225.
4. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник. Г.Н.Климко, В.П. Нестеренко, Л.О. Канищенко та ін. За редакцією Г.Н. Климко,В.П. Нестеренко. - К.: Вища шк. - Знання, 1997.
5. Політична економія. Підручник. Г.І. Башнянин, П.Ю. Лазур, В.С. Медведєв. - К.: Ніка-Центр Ельга, 2000.
6. Светлов Н.М. На пути к новой концепции стоимости. М.: Изд-во МСХА, 2002.
7. Лукинов И.И. Эволюция экономических систем / И.И.Лукинов. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 567с.